

კლიმატის ცვლილება არაძირითადი ქვეყნების პერსპექტივიდან

დოქ. მაქს გუთბროდი

მსოფლიო მასშტაბით კლიმატთან დაკავშირებული დებატები, როგორც ჩანს, ფოკუსირებულია იმაზე, რასაც „მზარდ ამბიციად“ მოიხსენიებენ. „მზარდი ამბიცია“, თავის მხრივ, არის ის, რაც ხელშესახებ გავლენას ახდენს გლობალურ დათბობასთან დაკავშირებული სხვადასხვა ღონისძიების შედეგების შესახებ არსებულ გასაოცრად სწრაფ სამომავლო პროგნოზებზე.¹ ეს სტატია ირჩევს სხვა პერსპექტივას და საქართველოს ზოგიერთი მახასიათებლის მაგალითზე მაღალ დონეზე განიხილავს შანსებსა და რისკებს შედარებით პატარა ქვეყნისთვის, რომელიც არ არის კლიმატის ცვლილების შესახებ, როგორც მე ვუნოდებდი, გლობალური დისკუსიის ცენტრში.

მიუხედავად ამისა, ვიმედოვნებ, რომ ეს სტატია სასარგებლო იქნება კლიმატური ცვლილების საკითხებში არც თუ ისე დიდი გამოცდილების მქონე მკითხველისთვის, და ასევე დაემატება საინტერესო სადისკუსიო საკითხები უფრო გამოცდილი მკითხველისთვის. მსურს აქედანვე გავაფრთხილო მკითხველი, რომ ამ სტატიაში თემების შერჩევა საკმაოდ სუბიექტურია და განსხვავდება საკითხების ჩვეულებრივი და ამიტომ მკითხველს ვურჩევთ, ორმაგად გადაამოწმონ დასკვნები, რომლებსაც გამოიტანენ, სანამ მათ დაეყრდნობიან.

¹ ერთ-ერთი ასეთი პროგნოზი გვ. XVII <https://unepdtu.org/wp-content/uploads/2021/10/emissions-gap-report-2021-full-report.pdf>, ნანახია 1.12.2022, ასევე იხ., მაგალითად, Lamb et al, A Review of Trends and Drivers of Greenhouse Gas Emissions by Sector from 1990 to 2018, ასევე ხელმისაწვდომია https://www.academia.edu/82774735/A_review_of_trends_and_drivers_of_greenhouse_gas_emissions_by_sector_from_1990_to_2018, ნანახია 1.12.2022.

1. პარიზის შეთანხმება და ეროვნული კანონმდებლობა

საქართველომ გააკეთა ის, რაც მოთხოვნილია პარიზის შეთანხმებით კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებულ ძირითად საერთაშორისო სახელშეკრულებო ინსტრუმენტით. კერძოდ, საქართველომ წარადგინა და განაახლა NDC², ინსტრუმენტი, რომლის მეშვეობითაც ქვეყნებმა უნდა შეამცირონ ემისია. ასევე, საქართველომ შეადგინა ეროვნული ანგარიში, რომელიც დეტალურად აჯამებს შემოთავაზებულ ქმედებებს და დაფინანსების საჭიროებებს³ და აჩვენებს თავის ზოგად ვალდებულებას კლიმატის პოლიტიკის კონტექსტში⁴.

ამავდროულად, როგორც ჩანს, საქართველოს არ აქვს დანერგილი შიდა კანონმდებლობა, რომელიც წაახალისებს საქართველოში კერძო აქტორებს ემისიის შემცირებისკენ⁵, არა-

² იხ. <https://www4.unfccc.int/sites/NDCStaging/Pages/All.aspx>, ნანახია 1.12.2022

https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/Georgia%20First/NDC%20Georgia_ENG%20WEB-approved.pdf, ნანახია 1.12.2022.

³ მოკლე დისკუსია დაფინანსების საჭიროებასთან დაკავშირებით ხელმისაწვდომია ეროვნული ანგარიშის 329-ე გვერდზე https://unfccc.int/sites/default/files/resource/4%20Final%20Report%20-%20English%202020%2030.03_0.pdf, ნანახია 1.12.2022.

⁴ იხ. საქართველოს პრემიერ-მინისტრის გამოსვლა გლაზგოში, http://www.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=557&info_id=80678, ნანახია 1.12.2022.

⁵ https://www.giz.de/en/downloads/2021-02-25_Project_Factsheet_CDCCPIII.pdf -ის მე-2 გვერდის მიხედვით (ნანახია 1.12.2022), პროგრამა, რომელიც 2022 წლის მარტში ამოქმედდა, აძლევს რეკომენდაციას, მათ შორის, საქართველოს NDC-ის იმპლემენტაცი-

მედ უფრო მეტად ეყრდნობა მთავრობას, რომელმაც თავადვე უნდა განახორციელოს საჭირო ქმედებები ემისიის შესამცირებლად და შეასრულოს საქართველოს მიერ აღებული ვალდებულებები. შედეგად, საქართველოს კანონმდებლობით, კომპანიებს და მოქალაქეებს, არ მიეცემათ უპირატესობები ემისიის შემცირებისას და არ ემუქრებათ სანქციები ემისიის გაზრდისას. ანალოგიურად, G20-ის ბევრ ქვეყანაზეც მიუთითებენ, რომ ასევე არ აქვთ ემისიების შემცირების შიდა წესები⁶ და ამის საპირისპიროდ, ევროკავშირს აქვს ინდივიდუალური ქცევის წარმართვის დახვეწილი სისტემა, რომელიც ექვემდებარება მუდმივ ცვლილებას. ასეთი წესების შემოღება, რა თქმა უნდა, მოითხოვს შეფასებას, შეუძლია თუ არა ქვეყანას საკუთარი რესურსებით შეასრულოს თავისი ვალდებულებები და ამბიციები.⁷ ის შესაძლოა ზედმეტად ასრულებდეს ამ მოთხოვნებს და, შესაბამისად, შეეცადოს, მიჰყიდოს ემისიების შესამცირებელი დანადგარები სხვა ქვეყნებს ან, პირიქით, იყიდოს ემისიის შემამცირებელი დანადგარები. პოზიციის ფორმირებისას მთავრობა,

ისტვის ეროვნული ღონისძიებების განხორციელების შესახებ.

⁶ იხ.

<https://unepdtu.org/wp-content/uploads/2021/10/emissions-gap-report-2021-full-report.pdf> -ის XVI გვერდი, ნანახია 30.12.2021. საკითხის არსებითი შემცვლელი შეიძლება იყოს ის, რომ შეერთებულმა შტატებმა ახლახან შემოიღო კანონმდებლობა, რომელიც აწესრიგებს კლიმატის ცვლილების საკითხს და რომლის გაუქმებაც შესაძლოა რთული აღმოჩნდეს მაშინაც კი, თუ უმრავლესობა შეიცვლება. ნახეთ President Biden signs climate change legislation | 4C Offshore News, ნანახია 1.12.2022.

⁷ ჯერჯერობით გაურკვეველია, არსებობს თუ არა სანქციები ემისიების შემცირების ვალდებულებების შეუსრულებლობისთვის, განსაკუთრებით, NDC-ებიდან. Voigt/Xiang (2020) Accountability in the Paris Agreement: The Interplay between Transparency and Compliance, Nordic Journal of Environmental Law, 2020:1, 31-57, ნანახია 1.12.2022. აღნიშნული საკითხი საჭიროებს განახლებას გლაზგოს კონფერენციის შემდეგ. აღსანიშნავია, რომ მართალია შეთანხმება მოხდა პარიზის შეთანხმების მე-6 მუხლის ყველაზე საკამათო ასპექტზე, რომელიც საბოლოოდ საშუალებას იძლევა NDC-ში არსებული ვალდებულების შეუსრულებლობისთვის სანქციების დაკისრება გამხდარიყო მოცულობითი, თუმცა რაოდენობრივი მაჩვენებელი საკმაოდ ნელა იზრდება. ასევე იხ. Gutbrod, Global Governance und Russland, in <https://www.ostinstitut.de/detail/klimaschutz-global-governance-und-russland>, ნანახია 1.12.2022.

სავარაუდოდ, ვერ შეძლებს ზედმეტად საიმედოდ განსაზღვროს, რა თანხები იქნება გადასახდელი პარიზის შეთანხმებით გათვალისწინებული წესების შეუსრულებლობის შემთხვევაში. პირიქით, რთული იქნება შესაძლო დეფიციტის პროგნოზირება. მაშინაც კი, როდესაც წესები ამოქმედდება, ძნელი იქნება იმის პროგნოზირება, გადაურჩებიან თუ არა ისინი სასამართლო გამოწვევას.⁸

თუ მოველით და ვივარაუდებთ, რომ საყოველთაოდ მიღებული მიდგომა გაჩნდება პარიზის შეთანხმებით ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებლობისთვის⁹, ასეთი წესების დარღვევამ შეიძლება გამოიწვიოს ქვეყნის, როგორც სუვერენული ქვეყნის, დეფოლტი. თუ ვივარაუდებთ, რომ ისეთი ქვეყანა, როგორიც საქართველოა, ვერ შეასრულებს თავის ვალდებულებებს, დაუყოვნებელი შედეგები კვლავ გაურკვეველი დარჩება, განსაკუთრებით კი, ნაკლებად მონეტარული სახით არსებულ ვალდებულებებთან მიმართებით, როგორიცაა უცხოური ობლიგაციები: ნაკლებად სავარაუდოა კლიმატთან დაკავშირებული ვალდებულებების პირდაპირი აღსრულება ქვეყნის წინააღმდეგ, რომელიც არღვევს შესაბამის დებულებებს. თუმცა, კლიმატის ცვლილებისადმი ერთგული ქვეყნები, სავარაუდოდ, უფრო დაჟინებით მოითხოვენ კლიმატთან დაკავშირებული ვალდებულებების შესრულებას სხვა საერთაშორისო ვალდებულებების აღებამდე¹⁰. რაც უფრო მნიშვნელოვანია, საერთაშორისო მინოდების ჯაჭვები, იმ გამოწვევების გარდა, რომლებზეც ევროპის CBAM-ის კონტექსტში ქვემოთ იქნება განხილული, სულ უფრო მეტად მოითხოვენ მი-

⁸ Brazil's Step Forward or Hypocrisy? - Hungarian Conservative ნახეთ უფრო მეტი დისკუსია ჩემს ნაშრომში Challenges_for_Democratic_State_Budget_Organization ასევე https://www.academia.edu/82591740/Challenges_for_Democratic_State_Budget_Organization, ნანახია 1.12.2022.

⁹ ასევე ვმუშაობ მოცემულ დისკუსიასთან დაკავშირებულ საკითხზე.

¹⁰ მნიშვნელოვანია, რომ ევროკავშირი ახლახან გამოვიდა წინადადებით, რომელიც სთავაზობს, განმეორდეს კლიმატთან და გარემოსთან დაკავშირებული დაპირებები სავაჭრო შეთანხმებებში., იხ. Commission unveils new TSD approach to trade agreements (europa.eu), ნანახია 1.12.2022.

წოდებით გამოწვეული ემისიების შეზღუდვას. ასეთი მოთხოვნები, სავარაუდოდ, სწრაფად გაიზრდება ისე, რომ ამ სიახლეებთან დაწევა იქნება გამოწვევა, რომელთან გასამკლავებლად კორპორაციები მოელიან მთავრობების დახმარებას. შედეგად, ქვეყნებთან მიმართებით ემისიებთან დაკავშირებული ვალდებულებების დარღვევამ შესაძლოა უარყოფითი შედეგები გამოიწვიოს მოსახლეობისთვის. შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული საკითხები ძალიან რთულია, როგორც ეს ქვემოთ არის ახსნილი, სასურველია მოცემული პოლიტიკის საკითხებზე ფართო საზოგადოებრივი ყურადღება.

2. გარე ყურადღების სტრუქტურა კლიმატურ ცვლილებასთან მიმართებით

საქართველო, როგორც პატარა და არა მდიდარი ქვეყანა, იპყრობს საკმაოდ დიდ გარე ყურადღებას და მხარდაჭერას კლიმატის მიზნების განსახორციელებლად, გარდა იმ საკითხებისა, რომლებიც უკვე განიხილება ევროპის კავშირში გაწევრიანების კონტექსტში.¹¹ უფრო ფორმალისტურ დონეზე, საქართველოს შეუძლია ისარგებლოს პარიზის შეთანხმებასთან მიმართებით მსგავსი ქვეყნების აქტივობების უკვე დასრულებული პროცესით¹². გარდა ამისა, არსებობს ზოგადი მოლოდინი, რომ განვითარებული ქვეყნები გააძლიერებენ ძალისხმევას განვითარებადი ქვეყნების მხარდასაჭერად კლიმატურ ცვლილებასთან საბრძოლველად¹³.

ამავდროულად, როგორც ჩანს, ნაკლებად არის ჩამოყალიბებული აზრი, თუ როგორ უნდა გადანაწილდეს თანხა მიმღებ სახელმწიფოებს შორის და, როგორც ჩანს, ინვესტიციებში უპირატესობა ხშირად ენიჭება მსგავსი მახასიათებლების მქონე ქვეყნებს.¹⁴ ამ კონტექსტში, საქართველო მაშინვე არ იქცევა ყურადღებას, როგორც კლიმატთან დაკავშირებული ინვესტიციების მოზიდვის ქვეყანა და, უპირატესობა ენიჭება როგორც ჩანს, ქვეყნებს, მაგალითად, უფრო დიდი ტყეებით, რომლებიც უფრო მეტად არიან საფრთხის ქვეშ ან ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს. ასევე, დახმარება, როგორც ჩანს, სულ უფრო მეტად აკისრებს ვალდებულებას მიმღებ მხარეს, დაამტკიცოს, რომ მზად არის მიიღოს ფულადი სახსრები და, დამატებით, შეასრულოს გაეროს მდგრადობის მიზნები.¹⁵

ეს ფონი ხელს შეუწყობს შემდგომი დისკუსიის წარმართვას.

3. შენიშვნები სხვადასხვა სექტორის შესახებ

ემისიის რეგულაცია, როგორც წესი, პირველ რიგში, მიმართულია იმ კონტექსტზე, სადაც ყველაზე რეალურია ემისიების შემცირება.¹⁶ მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული კონტექსტების შერჩევისას უნდა მოქმედებდეს დემოკრატიული მონაწილეობის ჩვეულებრივი წესები¹⁷, ამ კუთხით გადანყვეტილებები, როგორც

¹¹ დაფინანსების შესაძლებლობების შეფასება შეგიძლიათ იხილოთ აქ <https://ndcpartnership.org/countries-map/country?iso=GEO>, ნანახია 1.12.2022, იხ. დახმარება „ამბიციის გაზრდაში“ Georgia_CAEP_TOR_Final_Upload.pdf, ნანახია 1.12.2022.

¹² იხ. მუხ. 30 https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_3_add2_new_advance.pdf, ნანახია 28.09.2022, რომლის იმპლემენტაცია უნდა მოხდეს პარიზის შეთანხმების მე-15 მუხლთან მიმართებით, კომიტეტის მიერ ამ წესების იმპლემენტაციის წესები დასრულდა ზაფხულში, იხ. <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/PAICC%20report%20to%20CMA.pdf>, ნანახია 1.12.2022.

¹³ იხ. დაპირებების ბოლო ჩანაწერი <https://www.argusmedia.com/news/2351899-adaptation-finance-key-at-petersberg-climate-dialogue?amp=1>, ნანახია 1.12.2022.

¹⁴ იხ. საქმე ეხება აფრიკის ქვეყნებს <https://news.mongabay.com/2022/09/africa-wants-its-climate-money-will-rich-countries-pay/>, ნანახია 1.12.2022

¹⁵ არსებობს ლიტერატურა პოტენციური კონფლიქტების შესახებ, მაგალითად <https://link.springer.com/article/10.1057/s41287-020-00337-1#Sec1>, ნანახია 1.12.2022, მაგრამ, როგორც ჩანს, ბევრი რამ არ არსებობს მსგავსი კონფლიქტების მოგვარების შესახებ.

¹⁶ იხ. the National Greenhouse Gas Report, at <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/NIR%20%20Eng%2030.03.pdf>, ნანახია 1.12.2022, იხ., იმისთვის რომ არჩევისას გაკეთებას ხელი შეეწყოს, When starting with the most expensive option makes sense: Optimal timing, cost and sectoral allocation of abatement investment - ScienceDirect, ნანახია 1.12.2022.

¹⁷ მაგალითად, იხილეთ ევროპარლამენტის ბოლო გადამწყვეტილება ტრანსპორტის რეგულირებაში ჩართვის შესახებ, <https://theloadstar.com/eu-votes-to-include->

ნესი, იმდენად სპეციალიზირებულია, რომ ისინი ჩვეულებრივ არ იპყრობენ ფართო საზოგადოების დიდ ყურადღებას და, მაგალითად, საარჩევნო კამპანიის ნაწილია, სადაც ძირითადი პარტიების პოზიციები განსხვავებულია. შესაბამისად, შესაძლოა საკმაოდ რთული იყოს იმის მოლოდინი, რომ დაზარალებულთა ყურადღება დროულად იქნება მიმართული გასაკეთებელი არჩევანისკენ. ყველაზე მეტად დაზარალებული თემებიც კი, ვერ იღებენ მონაწილეობას გადანიშნულების მიღების პროცესში, მაშინაც კი, როდესაც ამის შესახებ ბევრი რამ არის გასაჯაროებული, ცოდნისა და ყურადღების ნაკლებობის გამო და დებატები უცხოელ ინვესტორებსა და დონორებს შორის, ისევე, როგორც აღმასრულებელი ხელისუფლების წევრებს შორის, შეიძლება ბევრად უფრო აქტიური იყოს, ვიდრე შიდა დონეზე. ცხადია, ქვემოთ მოყვანილი ჩამონათვალი არ არის გამიზნული იმ სექტორების მნიშვნელობის თანმიმდევრობის ჩანაცვლებისკენ, რომლებიც ქვეყნებმა თავად უნდა განსაზღვრონ.

2.1. ტყეები

ზოგიერთმა პროექტმა უკვე განიხილა კლიმატის ცვლილების შესაძლო ზემოქმედება საქართველოს ტყეებზე, განსაკუთრებით, შესათავაზებელი ქმედებები, რომლებიც უნდა განხორციელდეს მეზობელ სახელმწიფოებთან თანამშრომლობით.¹⁸ ასევე, არსებობს ცნობები, რომ ქვეყნები ერთად მუშაობენ ტყის ხანძრის რისკის შესამცირებლად.¹⁹ მიუხედავად იმისა, რომ ტყეებთან დაკავშირებულმა საკითხებმა შეიძლება მიიპყროს ყურადღება, ეს ცვლილებების მიღების დეტალებთან მიმართებით²⁰ ნაკლებ სავარაუდოა.

მიუხედავად იმისა, რომ ტყიდან ემისიის შემცირების ღონისძიებები მთელ მსოფლიოში შედარებით დიდი ხნის განმავლობაში განიხილებოდა²¹ იმ იდეის საფუძველზე, რომ კლიმატის დაცვა ტყეების გარეშე არ არის მდგრადი, სულ ახლახან გაჩნდა ახალი ამბების ტალღა, რომლებიც ადასტურებენ ასეთი პროექტების პოტენციურ ეკონომიკურ სარგებელს ცენტრალური ამერიკის ქვეყნებსა²² და ბრაზილიაში²³. ფაქტობრივად, სატყეო პროექტებიდან ემისიების გაზომვა განსაკუთრებით რთულია, რადგან ემისიების მოკლევადიანი შემცირება ან ნეგატიური ემისიები ადვილად შეიძლება კომპენსირებული იყოს, მაგალითად, გაკაფული ტყის გამოყენებით, რომელიც ემისიებს ზრდის. შესაბამისად, იმის გასაგებად, არის თუ არა ასეთი პროექტი სიცოცხლისუნარიანი, მნიშვნელოვანია მსგავსი პრეცედენტების პოვნა²⁴. მა-

w2qPhb3w-ogfTL5I2CHVxHGv9HGnhHN3LlaY, ნანახია 1.12.2022.

²¹ 2021 წლამდე ათწლეულის განმავლობაში გაწეული ძალისხმევის საკმაოდ იმედგამაცრუებელი შეჯამება <https://www.dw.com/de/die-w%C3%A4lder-wieder-aufforsten-geht-das/av-57186106>, ნანახია 1.12.2022. COP 26-ზე შეთანხმებული იქნა ახალი ვალდებულება, იხ. <https://ukcop26.org/glasgow-leaders-declaration-on-forests-and-land-use/>, რომელიც, როგორც ჩანს, არ არის დაცული, იხ.

<https://www.sundaypost.com/fp/deforestation-of-brazil-jungle-skyrocketing-despite-cop26/>, ორივე ნანახია 1.12.2022.

²² იხ, მაგალითად, <https://www.ecosystemmarketplace.com/articles/the-right-to-carbon-the-right-to-land-the-right-to-decide/>, ნანახია 1.12.2022.

²³ იხ. გვერდი 7 https://www.iccbrazil.org/media/uploads/2021/10/18/executive-summary_opportunities-for-brazil-in-carbon-markets.pdf, ნანახია 1.12.2022. მსგავსი შეფასებები უნდა იქნეს მხედველობაში მიღებული, რამდენადაც ისინი შეიძლება სწრაფად შეიცვალოს იმის გათვალისწინებით, თუ რამდენად არასტაბილურია ბაზრები, მაგრამ ასევე, ისინი ხაზს უსვამენ ზრდის პოტენციალს.

²⁴ როგორც ჩანს, ასეთი პროექტების მიზანშეწონილობა დასტურდება ესპანეთში ტყესთან დაკავშირებული მრავალი პროექტით, რომლებიც კლიმატურად და სტრუქტურულად მსგავსია და შესაძლებელია განხორციელდეს კავკასიაში, იხ.

<https://www.miteco.gob.es/es/cambio-climatico/temas/mitigacion-politicas-y-medidas/calculadoras.aspx>, https://www.miteco.gob.es/en/cambio-climatico/temas/mitigacion-politicas-y-medidas/documentoapoyopa_tcm38-479077.pdf, ნანახია 1.12.2022. საინტერესოა, რომ ესპანური პროექტე-

[shipping-and-road-transport-in-emissions-trading-scheme/](https://www.adelphi.de/en/news/addressing-climate-security-challenges-south-caucasus), ნანახია 1.12.2022.

¹⁸ <https://www.adelphi.de/en/news/addressing-climate-security-challenges-south-caucasus>, ნანახია 1.12.2022.

¹⁹ იხ. გვ. 22 <https://www.osce.org/files/f/documents/c/f/499134.pdf>, ნანახია 1.12.2022.

²⁰ https://www.fva-bw.de/fileadmin/publikationen/sonstiges/2021_fva_arten_steckbriefe.pdf?fbclid=IwAR03R1hNv0DUN2hXUIX6--

თი იდენტიფიცირების შემთხვევაშიც კი საჭიროა დრო საერთაშორისო ინტერესის ამჟამინდელი დონის დადგენისთვის. მონღოლეთი, პოლონეთი და ბრაზილია საერთაშორისო მასშტაბით დაინტერესებულნი არიან მსგავსი პროექტით, თუმცა არც ერთი ყოფილი საბჭოთა ქვეყანა²⁵. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთი, დიდი ხანია, გამოხატავს ინტერესს ტყესთან დაკავშირებული პროექტებით²⁶ და, როგორც ჩანს, შედგენილი NDC დამოკიდებულია ტყესთან დაკავშირებული პროექტების აღიარებაზე, რუსეთის ტყესთან დაკავშირებული ემისიის შემცირების მონეტიზაცია, შეუძლებელი ჩანს.

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ თუ საქართველოსნაირი ქვეყანა მსგავს პროექტებზე გაამახვილებდა ყურადღებას, მითუმეტეს, თუ საქართველო მეზობელ ქვეყნებთან ითანამშრომლებდა, მას საკმაოდ დიდი ყურადღების მიპყრობა შეეძლო, თუმცა ეკონომიკური შედეგის პროგნოზირება ადვილი არ იქნებოდა.

2.2. სოფლის მეურნეობა

სატყეო მეურნეობის მსგავსად, სოფლის მეურნეობა რთული სექტორია კლიმატის ცვლილებისთვის, რადგან მასთან დაკავშირებული ემისიების გაზომვა რთულია. ასევე, ტიპურ სასოფლო-სამეურნეო კომპანიებს შედარებით მცირე ინტერესი აქვთ ემისიებთან დაკავშირებული პროგრამების მიმართ, რადგან ისინი, როგორც წესი, მუშაობენ წლიდან წლამდე წამოჭრილ ცვლილებებზე და, როგორც წესი, სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული მთავრობის შემანუხებელ პოლიტიკასთან ადაპტაციით. საქართველოსთვის დამატებითი გამოწვევა, როგორც ჩანს, არის ის, რომ სოფლის მეურნეობის მასობრივი წარმოება მცირეა, რომელიც შესაძლებელს გახდიდა, ერთი მწარმოებლის შედეგები გამოეყენებინა სხვას. ასევე შედარებით მცირე და შეზღუდულია მწარმოებ-

ლი კომპანიების გაერთიანებები და წარმოების მოცულობა, როგორც ეს ყურძნისთვის, საზამთროსთვის²⁷ ან თხილისთვის არის დამახასიათებელი.

სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული პროექტების განხორციელების სირთულის გათვალისწინებით, დაბალი ემისიების პროდუქტების მეტ ღირებულებაში მომხმარებელთა დარწმუნებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება²⁸ და ძალისხმევა, როგორცაა თხილის გაყიდვა Ferrero-ს მეშვეობით და სალათის ფურცლების მიყიდვა McDonald-ისთვის, ასევე მხარდამჭერ ორგანიზაციებთან პარტნიორობა, სხვა ფერმერებისთვის უფრო ფართოდ ხელმისაწვდომი უნდა გახდეს²⁹ და ასევე უნდა მოიძებნოს დამატებითი ადგილობრივი პარტნიორები³⁰.

თუ, მიუხედავად ყველა აღნიშნული სირთულისა, სოფლის მეურნეობის პროექტები შესაძლებელია ბოლომდე იქნეს მოყვანილი, ისინი არ უნდა იყოს ზედმეტად ძვირი და უნდა იძლეოდეს საკმაოდ ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობასაც. შესაბამისად, ისეთი ქვეყნისთვის, როგორცაა საქართველო, სასოფლო-სამეურნეო სექტორში სპეციალიზირებული სერვისის პროვაიდერების ყოლა შეიძლება მნიშვნელოვანი იყოს. შედარებისთვის, განსაკუთრებით დამაიმედებელია, რომ, ჩემი ზედაპირული ცოდნის მიხედვით, როგორც ჩანს, გერმანიაში წამყვანი გახდა მეთანიდან გაზზე გადაყვანის პრო-

ბი ფართოდ იყენებენ საგარანტიო ფონდებს, რათა დააკომპენსირონ მომავალი განსხვავებები განვითარებებში.

²⁵ <https://redd.unfccc.int/>, ნანახია 1.12.2022.

²⁶ იხ. <https://e360.yale.edu/features/will-russias-forests-be-an-asset-or-obstacle-in-the-climate-fight>, ნანახია 1.12.2022.

²⁷ საინტერესოა, რომ საზამთროს კულტივირების კლიმატური ეფექტის შესახებ კვლევა ხელმისაწვდომია ირანის უნივერსიტეტში, ქვეყანა, რომელიც ზოგადად არ მოიაზრება კლიმატის მსოფლიო ძალისხმევათა რიგებში სანქციების ქვეშ ყოფნის გამო და დაფინანსებულია ჩინეთის უნივერსიტეტის მიერ, იხ. https://www.researchgate.net/publication/299130237_Energy-use_pattern_and_carbon_footprint_of_rain-fed_watermelon_production_in_Iran, ნანახია 1.12.2022.

²⁸ იხ. ინიციატივები, როგორებიც არის https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/winner-first-eu-sustainable-energy-award-easter-partnership-countries-announced-2019-06-18_et, ნანახია 1.12.2022.

²⁹ იხ. https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/USAI_D_PSE_Brochure_for_Web_EN.pdf, ნანახია 1.12.2022.

³⁰ იხ. დაკავშირებული პარტნიორობები მოხსენიებული https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/USAI_D_PSE_Brochure_for_Web_EN.pdf

ექტები მომსახურების კომპანიის სტრუქტურის გამოყენებით.

2.3. განახლებადი ენერგია

საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი ინფორმაციით, სავარაუდოა, რომ საქართველოში, ისევე, როგორც ბევრ სხვა ქვეყანაში, მწვანე ენერგიის მიწოდება შეიძლება გაიზარდოს³¹. თუმცა, მზის, ქარისა და თერმოენერგიის გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ არსებობს სანდო სახელმწიფო დაფინანსება. განახლებადმა ენერგიამ შეიძლება განსაკუთრებული ინტერესი მიიპყროს, რუსული ელექტროენერგიის მიწოდებისგან მეტი დამოუკიდებლობის ინტერესის გათვალისწინებით³².

2.4. ჰიდროენერგია

წყლის მართვასა და მასთან დაკავშირებულ საერთაშორისო კოორდინაციას, როგორც გაუმჯობესებულ სფეროს, მაგალითად, აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის ურთიერთობებში, უკვე არაერთხელ გაესვა ხაზი³³. მიუხედავად იმისა, რომ ამ კონტექსტში³⁴ ასევე გამოიკვეთა ჰიდროელექტროენერგიის გამომუშავების მნიშვნელოვანი პოტენციალი, ასევე იყო გაფრთხილებები, უფრო დიდი ჰიდროელექტროსადგურების სოციალური ზემოქმედების გა-

თვალისწინებით³⁵, უპირატესობა მიენიჭოს პატარა სადგურებს³⁶. გარდა ამისა, საინტერესოა, რომ თუნდაც ერთი შეხედვით ნაცნობ ტექნოლოგიებთან მიმართებაში, როგორიცაა ჰიდროელექტროენერგია, არის გამოგონებები, რომლებსაც შეუძლიათ წყალდიდობის შემცირება³⁷.

2.5. ნარჩენების მართვა

ნარჩენების ეფექტიანი მართვა დღეს მოიცავს გადამუშავებას, ხოლო გადამუშავება მოითხოვს ნარჩენების კომპონენტების, განსაკუთრებით, ბოთლების სტანდარტიზაციას. ასევე, გადამუშავება, როგორც წესი, არ არის ეკონომიკურად მოგებიანი, თუ არ ხდება წვლილის შეტანა დასუფთავებაში, რომელიც სათანადოდ უნდა იყოს გადანაწილებული მწარმოებლებსა და მომხმარებლებს შორის. და ბოლოს, საჭირო იქნება მომხმარებლების დარწმუნება, რომ დაიცვან შედეგებით რთული სისტემა. საერთო ჯამში, საჭირო დეტალებზე ყურადღების მიქცევა და ასევე რეფორმების სირთულე გამომდინარეობს მსოფლიო ბანკის მიერ საქართველოში ნარჩენების მართვის სექტორის ყოვლისმომცველი მიმოხილვიდან³⁸, ასევე გერმანიის მხრიდანაც, რომელიც ხაზს უსვამს ასეთი დახმარების უზრუნველყოფას გერმანიის UNCCC-ის წარდგინებაში, თუმცა ბევრს არ საუბრობს ამგვარი დახმარების საორიენტაციო მასშტაბზე³⁹.

³¹ იხ. მზისთვის <https://ge.boell.org/en/2020/07/22/solar-energy-georgia>, ქარისთვის <https://www.triodosim.com/articles/2020/interview-gj-brunink---quartli-windfarm#:~:text=Qartli%20Windfarm%20is%20not%20only,of%20green%20electricity%20per%20year>, ორივე ნანახია 1.12.2022.

³² როგორც ჩანს, საქართველო შედეგებით დიდად არის დამოკიდებული რუსეთის ელექტროენერგიის იმპორტზე, იხ. Georgia's economic dependence on Russia: Impact of the Russia-Ukraine war - საერთაშორისო გამჭვირვალობა - საქართველო (transparency.ge), ნანახია 1.12.2022, და ასევე ბუნებრივი აირის გაძვირებამ შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს.

³³ იხ. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/f/499134.pdf>, გვ. 24, ნანახია 1.12.2022; ცენტრალურ აზიაში კოორდინაციის არარსებობის შესახებ იხ. გვ. 7 https://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/FINAL_EN_Niva.pdf, ნანახია 1.12.2022.

³⁴ იხ. <https://www.hydropower.org/region-profiles/south-and-central-asia>, და <https://www.globalhydro.ru/globalhydorus>, ნანახია 1.12.2022.

³⁵ იხ. გვ. 17 <https://www.laenderanalysen.de/cad/pdf/CaucasusAnalyticalDigest120.pdf>, ნანახია 1.12.2022.

³⁶ იხ. უფრო მცირეთა შესახებ <https://www.hydropower.org/region-profiles/south-and-central-asia>, ნანახია 1.12.2022.

³⁷ იხ. <https://promaides.h2.de/promaides/>, ნანახია 1.12.2022.

³⁸ იხ. Georgia Solid Waste Sector Assessment Report (worldbank.org), ნანახია 1.12.2022.

³⁹ იხ. გვ. 74 https://unfccc.int/sites/default/files/resource/191220_%204%20Biennial%20Report_englisch_final%20_sauber.pdf, ნანახია 1.12.2022.

2.6. შენობები

საქართველოსა და შვეიცარიას შორის კლიმატის ცვლილების თავიდან აცილების მიზნით თანამშრომლობის შესახებ ფართოდ გავრცელებული შეთანხმების ძირითადი ელემენტია საზოგადოებრივი შენობების ემისიების შემცირება⁴⁰. ემისიების შემცირების ნახალისების ასეთი ზომები ტრადიციულად ფოკუსირებულია სამშენებლო სტანდარტებზე⁴¹, რაც, როგორც წესი, გავლენას ახდენს მხოლოდ ახალ მშენებლობებზე. რა თქმა უნდა, რაც უფრო ძვირდება ახალი შენობები კლიმატის ცვლილების რეგულაციების გამო, მით ნაკლებია ძველი შენობების შეცვლის ალბათობა. შესაბამისად, მშენებლობის მენეჯმენტზე დამატებითი ფოკუსირება, მათ შორის საცხოვრებელ სახლებზე, მიზანშეწონილია.

რაც შეეხება საცხოვრებელ სახლებს, აშკარაა კავშირი ემისიასთან დაკავშირებულ ძალისხმევასა და ზოგადად სოციალურ პოლიტიკას შორის. კერძოდ, სოციალურმა პოლიტიკამ შეიძლება რეალურად წაახალისოს საცხოვრებლების საკუთრებაში ქონა, მაგალითად, მოსახლეობის ნაკლებად შეძლებული ფენისთვის იპოთეკის შეთავაზებით. რაც უფრო მეტი ადამიანი ცხოვრობს საკუთარ სახლში, მით უფრო მნიშვნელოვანი ხდება უფრო დიდი სახლების მფლობელების ორგანიზება, ხელი შეუწყონ, მაგალითად, ენერგიის დაზოგვას. სოციალურმა პოლიტიკამ ასევე შეიძლება უზრუნველყოს ბინების გრძელვადიანი ქირავნობის ხელშეკრულებების სტაბილურობა. ეს სტაბილურობა, თავის მხრივ, მოითხოვს, რომ მფლობელობის შეწყვეტის უფლება იყოს შეზღუდული და გამოირიცხოს ფასების ცალმხრივად გაზრდის შესაძლებლობა. გარდა ამისა, კომუნალური გადასახადების თვალსაზრისით, ენერგოეფექტურობის ხელშეწყობისთვის, დამქირავებელზე გადანაწილებული ტვირთი მრიცხველების არსე-

ბობასთან დაკავშირებით. შეჯამების სახით, ბინების ადმინისტრირება, განსაკუთრებით უკვე არსებულ ძველ შენობებში, წარმოადგენს მნიშვნელოვან გამოწვევას, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული კერძო სამართლის საკითხებთან და შესაძლოა მიიპყროს პოლიტიკური ყურადღება.

2.7. ენერგეტიკა და სხვა მონოპოლიები

ცხადია, მონოპოლიურმა სტრუქტურებმა, მაგალითად, ელექტროენერგიის მოქმედმა პროვაიდერმა, შეიძლება გამოიწვიოს არა მხოლოდ ზოგადი, არამედ კლიმატის პოლიტიკასთან დაკავშირებულ საკითხებთან მიმართებით შეშფოთება⁴² და ამ სექტორში მსხვილი ინვესტიციები შეიძლება მოითხოვდეს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებას⁴³.

4. მიწოდებისა და ექსპორტის საკითხები

როგორც ზემოთ აღინიშნა, საქართველოს-ნაირი ქვეყნისთვის შიდა ბაზრის ჩამოყალიბების პირდაპირი ვალდებულება არ არსებობს. თუმცა, რადგან, მაგალითად, ევროკავშირი, განსაზღვრავს გადასახადების დონეს, რომელიც იმპორტიორმა უნდა გადაიხადოს წარმოშობის ქვეყანაში გადასახადების ოდენობის საფუძველზე, საქართველოში ექსპორტზე გადასახადის ტვირთი გამოიწვევდა უბრალოდ შემოსავლის გადატანას, რომელიც სხვაგვარად დაერიცხებოდა საქართველოს, როგორც ევროკავშირის ერთ-ერთი ქვეყნის ბიუჯეტს. ამ გადასახადის დეტალები, რომელსაც ასევე მოიხსენიებენ როგორც CBAM, არსებული აქტივობის სავარაუდო ფოკუსის გათვალისწინებით, სავარაუ-

⁴⁰ იხ. <https://newclimate.org/2021/10/28/switzerlands-bilateral-agreements-to-offset-their-emissions-set-a-poor-precedent-for-ambition-ahead-of-cop26/>, ნანახია 1.12.2022.

⁴¹ იხ. გვ. 6 file:///C:/Users/User/Downloads/law-in-transition-2018-georgia-tackles-energy-efficiency-english.pdf, ნანახია 1.12.2022.

⁴² <https://www.iea.org/reports/georgia-2020>, ნანახია 1.12.2022.

⁴³ რამდენიმე მოძველებული მოსაზრება თანამშრომლობის შესაძლო სფეროებზე https://www.academia.edu/7005675/Politische_Zusammenarbeit_zwischen_der_EU_und_Georgien_im_Bereich_der_Energie_und_Konfliktregulierung?email_work_card=title, ნანახია 1.12.2022.

დოდ, გამოჩნდება 2022 წლის ბოლოს⁴⁴. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგადი მონაცემები ევროკავშირისა და საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობების შესახებ ხელმისაწვდომია⁴⁵, დეტალები CBAM-ის გავლენის შესახებ საქართველოს მსგავს ქვეყნებზე, როგორც ჩანს, ძნელად მოსაძებნია⁴⁶ და, სავარაუდოდ, CBAM-თან დაკავშირებული ადმინისტრაციული ტვირთი შეაკავებს მცირე ექსპორტიორებს. ასევე, რამდენადაც ელექტროენერგია იქნება გაზომვადი სექტორის ნაწილი, საქართველოს არ აქვს მწვანე ენერგიისთვის გაცემული სერტიფიკატი⁴⁷, რის გამოც ჰიდროენერგეტიკის გამოყენების უპირატესობა შეზღუდულია (იხ. ზემოთ 2.4).

გარდა ამისა, მოსალოდნელია, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობის სექტორში, რომ მომხმარებლები სულ უფრო მეტად მოითხოვენ მიწოდების ემისიის შესახებ მტკიცებულების ე.წ. Scope 3-ის გამჟღავნებას.

5. ნახშირბადის საერთაშორისო ბაზრები

ნახშირბადის საერთაშორისო ბაზარმა დროთა განმავლობაში შექმნა მრავალი შესაძლებლობა, მაგრამ ასევე გამოიწვია დაპირისპირება და უარყოფითი პოლიტიკური რეაქციები. ყველა იმ მიზეზის გამო, რომლებიც ზემოთ იქნა განხილული, საქართველოს მსგავსი ქვეყნებისთვის ადვილი არ იყო მათი სასარგებლო გზით გამოყენება. ამ მხრივ, ჩვენ შეიძლება ვიყოთ გარდამტეხ მომენტში, როდესაც საკმაოდ გაჭიანურებული მოლაპარაკებების შემდეგ, 2021

წლის ყველაზე მნიშვნელოვან კონფერენციაზე, COP 27-ზე, საერთაშორისო ვაჭრობის საფუძველი დადგინდა იმ ხარისხით, რომ საბოლოოდ მისი განსაზღვრა შესაძლებელია კომიტეტების მიერ⁴⁸. შესაბამისად, გავრცელებული ინფორმაციით, პირველი ვაჭრობა საერთაშორისო სუბიექტებში, რომლებსაც ე.წ. ITMO-ს ეძახიან, შეიძლება 2022 წელს განხორციელდეს. მიაღწია რა შვეიცარიასთან და იაპონიასთან საერთაშორისო შეთანხმებამ გარკვეულ დონეს, საქართველოს, როგორც ჩანს, კარგი პოზიცია უჭირავს, ისარგებლოს შექმნილი შესაძლებლობებით⁴⁹.

საკითხის სირთულის საილუსტრაციოდ: მიუხედავად იმისა, რომ შვეიცარიის ემისიის შემცირების ბაზარი დაკავშირებულია ევროპულთან⁵⁰, შვეიცარიასთან შეთანხმება არ ეხმარება საქართველოს დაუახლოვდეს ემისიების შემცირების ევროპულ ბაზარს: კავშირი შვეიცარიულ და ევროპულ ბაზრებზე გავლენას ახდენს მათ მიერ რეგულირებულ (ე.წ. შესაბამისობის ბაზრებზე), შვეიცარიისა და საქართველოს ITMO-ებს შორის გაფორმებულ ხელშეკრულებაზე. რა თქმა უნდა, რეგულაციების იმპლემენტირებისას საქართველოც შეიძლება შეუერთდეს ემისიების შემცირების ევროპულ ბაზარს.

6. საერთაშორისო ენერგეტიკული დაფინანსების ნაკადები

ცხადია, ეკონომიკის აღდგენა მასიურ დაფინანსებას მოითხოვს. არსებობს მოსაზრებები, თუ როგორ უნდა მოიზიდოს ასეთი დაფინანსე-

⁴⁴ იხ. პოზიციების შედარება და გარკვეული მოსაზრება პროცედურის სტატუსზე <https://ercst.org/cbam-going-into-trilogues-commission-parliament-and-council-positions-compared/>, ნანახია 1.12.2022.

⁴⁵ იხ. EU trade relations with Georgia (europa.eu), ნანახია 1.12.2022.

⁴⁶ CBAM-ის გამოყენების სფეროებიც კი, როგორც ჩანს, არ არის საბოლოოდ გადანყევტილი, იხ. EU carbon border adjustment mechanism: Implications for climate and competitiveness | Think Tank | European Parliament (europa.eu), ნანახია 1.12.2022.

⁴⁷ მათი მხრიდან ორგანიზაცია, რომელიც გასცემს ყველაზე ხშირად გამოყენებულ მწვანე ელექტროენერგიის სერტიფიკატებს, იხ. <https://www.irecstandard.org/world-map/#/>, ნანახია 1.12.2022. საინტერესოა, რომ სერტიფიკატი შეიქმნა რუსეთისთვის და გაუქმებულ იქნა რუსეთის თავდასხმის შემდეგ 24.02.2022.

⁴⁸ იხ. შეჯამება <https://www.ecosystemmarketplace.com/articles/article-6-and-its-glasgow-rulebook-the-basics/>, ნანახია 1.12.2022.

⁴⁹ იხ. დისკუსია შვეიცარიის შეთანხმების შესახებ <https://newclimate.org/2021/10/28/switzerlands-bilateral-agreements-to-offset-their-emissions-set-a-poor-precedent-for-ambition-ahead-of-cop26/>, იაპონიასთან დაკავშირებით: https://www.env.go.jp/en/press/press_00444.html, ნანახია 1.12.2022.

⁵⁰ იხ. <https://www.bafu.admin.ch/bafu/en/home/topics/climate/info-specialists/reduction-measures/ets/linking-swiss-eu.html>, ნანახია 1.12.2022.

ბა ეროვნულმა ქართულმა ბაზარმა⁵¹. თუ შემოღებულ იქნა ნახშირბადის შიდა ბაზარი და რეგულაციები, შესაძლოა ამან დაფინანსების გარკვეული ნაკადი გამოიწვიოს. თუმცა, თუ თანხების მოზიდვა მოხდება უფრო დიდი ღონისძიებებისთვის, მაგალითად, როგორცაა ინფრასტრუქტურის განვითარება, ხელშესახები გახდება საერთაშორისო ფინანსებთან და ფინანსებთან დაკავშირებულ ნოუ-ჰაუსთან წვდომით მიღებული სარგებელი. შესაბამისად, მუდმივად უნდა მიექცეს ყურადღება, თუ როგორ უნდა მოვიზიდოთ უცხოური ინტერესი ქართულ ბაზარზე და კომუნიკაცია ამ მიზნის მისაღწევად უნდა იყოს მიმართული.

7. ორგანიზაციული გამოწვევა

სხვა სფეროებზე მეტად კლიმატურ ცვლილებასთან დაკავშირებული წარმატება დამოკიდებულია პოტენციური მონაწილეების უნარზე, გაუმკლავდნენ გამოწვევებს. აღნიშნული უკვე ნათლად გამოჩნდა ზემოთ, სოფლის მეურნეობასა და შენობებთან დაკავშირებული ენერგიის დაზოგვის პოტენციალთან დისკუსიაში. გარდა ამისა, განსაკუთრებით წინა თავში ჩამოთვლილ პუნქტებთან დაკავშირებით, დიდია ალბათობა იმისა, რომ საშუალო ზომის კომპანიები დაზარალებიან, ასე რომ სახელმწიფო დახმარება მათთვის აუცილებელი იქნება. არჩევანი უნდა გაკეთდეს ტექნოლოგიურ ალტერნატივებს შორის⁵², რაც, თავის მხრივ, აშკარად მოითხოვს კომპეტენციას. პარიზის შეთანხმების მე-6 მუხლის მე-4 ნაწილის მიხედვით, მოსალოდნელ დაფინანსებაზე განაცხადი საჭიროებს ადმინისტრაციულ გადასახადს⁵³, რომელიც, როგორც ჩანს, არსებითია და, როგორც ტყეს-

თან დაკავშირებით აღინიშნა, საქართველოს შანსების გაზრდა მოითხოვს დამატებით მუშაობას.

და ბოლოს, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, დაფინანსება მცირდება, რაც უფრო მეტადაა დამოკიდებული გადასახდელი თანხები ღონისძიების წარმატებაზე. ენერგოეფექტურობის სფეროში დამკვიდრდა ე.წ. ESG (EnergyService)-კონტრაქტები. ამავდროულად, ასეთი კონტრაქტების შედგენა სტანდარტულზე მეტ იურიდიულ ცოდნას მოითხოვს და მათთან კონკურენციის შანსის არსებობისთვის, საჭიროა დაიწყოს შესყიდვების პროცესის დახვეწა.

თუ შედეგის მიხედვით ვიმსჯელებთ, შემთხვევების შესწავლა იძლევა წარმოდგენას, თუ რამდენად მოქნილები უნდა იყვნენ ორგანიზაციები კლიმატის ცვლილებების ღონისძიებების წარმატებით დასაწერად⁵⁴, და შიდა კავშირი ევროკავშირის მოთხოვნებთან საქართველოს ევროკავშირის წევრობისთვის⁵⁵ ადვილი შესამჩნევია.

8. დასკვნა

ზემოაღნიშნული წარმოდგენს ზოგიერთ მოსაზრებას კლიმატის პოლიტიკასთან დაკავშირებული შესაძლებლობებისა და რისკების და ასევე საჯარო უწყებების როლის გაძლიერების აუცილებლობის შესახებ, რომელიც, საჭირო იქნება კლიმატის ცვლილების პოლიტიკის განხორციელებისთვის, რაც, როგორც ჩანს, განსაკუთრებულ გამოწვევას წარმოადგენს მცირე ქვეყნებისთვის.⁵⁶

⁵¹ იხ. Mobilising Finance for Climate Action in Georgia | en | OECD, ნანახია 1.12.2022, დაფინანსების საჭიროების შესახებ მოკლე განხილვა შეგიძლიათ იხილოთ ეროვნული ანგარიშის 329 გვერდზე https://unfccc.int/sites/default/files/resource/4%20Final%20Report%20-%20English%202020%2030.03_0.pdf, ნანახია 1.12.2022.

⁵² საუკეთესო ტექნოლოგიაზე წვდომა ასევე ინვესტიციებისთვის <http://ecoline.ru/bat-and-energy-efficiency>, ნანახია 1.12.2022.

⁵³ იხ. <https://unfccc.int/documents/615112>, ნანახია 1.12.2022 შესაბამისი იმპლემენტაციის სტატუსის შესახებ.

⁵⁴ <https://www.newyorker.com/news/annals-of-a-warming-planet/how-oslo-learned-to-fight-climate-change>, ნანახია 1.12.2022.

⁵⁵ ამ მოთხოვნებთან დაკავშირებით იხ. <https://www.reuters.com/world/europe/eu-says-georgia-must-ramp-up-reforms-before-becoming-membership-candidate-2022-09-06/> და https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3800, ნანახია 1.12.2022.

⁵⁶ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/nov/11/green-new-deal-bad-idea-policy-left-joe-biden-john-mcdonnell>, ნანახია 1.12.2022.